

Éber Márk Áron és Gregor Anikó

Osztály/szerkezet: mit tudunk ma a magyar társadalom osztályszerkezetéről?

Bevezető

Absztrakt: E rövid bevezető az osztályszerkezet alakulását történeti folyamatként fogja fel, az élet (újra)termelésének viszonyait és folyamatait történetiségükben kibomlóként ragadja meg. Egyszerre hangsúlyozza a hosszabb léptékű folyamatok, valamint a fordulópontokat jelző események hatását az osztályviszonyok szerveződésére nézve. Az osztályszerkezet vizsgálatának e történeti-szociológiai megközelítésmódjával célja értelmezhetőbbé tenni a bevezetőt követő tanulmányok összefüggéseit.

Kulcsszavak: osztály, osztályszerkezet, történelem, cselekvés, társadalmi változás

Osztály/szerkezet című tanulmánygyűjteményünk célja számot vetni a kérdéssel: mit tudunk ma a magyar társadalom osztályszerkezetéről? Az alább olvasható elemzések összeállításakor abból a feltevésből indultunk ki, hogy az osztályszerkezetet minden esetben *történeti* folyamatok formálják. Ezek pedig csak lassan bontakoznak ki, csak hosszabb távon válnak láthatóvá. Az osztályszerkezetet évtizedes-évszázados folyamatok alakítják: a történeti idő hosszú munkája, komótos mozgása, feltorlódása, gyűrődése, csavarodása, tömbösödése, töredezése alkotja. E geológiában használatos, földtani metaforák távolról sem elrugaszkodottak. Ahogyan nagy történeti „megrázkódtatásokról”, a kőzetlemezek „tektonikus mozgásairól”, „földrengésekről” szoktunk beszélni, úgy nyugodtan mondhatjuk: a magyar társadalom testét, osztályviszonyainak struktúráját is a lassan, de roppant erővel mozgó történeti idő gyűri, alakítja és formálja. Olykor csak óvatosan hajlítja, más-kor kíméletlenül törli.

A jelenkor nem más, mint a máig érő múlt – a történelem az a múlt, amelyik nem múlt el. A jelenben velünk és bennünk él a tizenkilencedik és a huszadik század, az államszocializmus és az újkapitalizmus, a félperifériás Közép- és Kelet-Európa valamennyi tapasztalata, öröknek hitt rezsimje és földindulásszerű rendszerváltása, periodikus válsága és gyors ciklusváltása, torlódása és gyűrődése. Társadalmunk azonos történelmünkkel, meghajlított és összetört életpályáival, osztályok és nemek, régiók és generációk, családok és egyének összesodródó történeteivel. A jelen magyar társadalmá máig ható alakulás, szerkezete az emberi viszonyok folyamatos szerveződésének éppen aktuális mintázata. Ha az értelmező tekintet ki is emel benne fordulópontokat – 1945-öt és 1947-et, 1956-ot és 1968-at, 1973-at és 1989-et, 2008-at és 2022-t –, azok csak elemzési célt szolgáló támpontok és segédegyenesek a kollektív életösszefüggés történeti kibontakozásának társadalomtudományi vizsgálatához.

A földtani képzeletvilág és a geológiai metaforák egy ponton túl azonban mégiscsak félrevezetnek bennünket. A történelmet mégsem szeszélyes természeti erők alakítják, az osztályszerkezetet mégsem kifürkészhetetlen hatóerők formálják. „Az emberek maguk csinálják történelmüket, de nem szabadon, nem maguk választotta, hanem közvetlenül készen talált, adott és örökölt körülmények között csinálják” – írta Marx (1962: 105). Az emberi viszonyokat maguk a cselekvő emberek alakítják, noha mindebből nem következik, hogy közös sorsunkat kizárólag e cselekvők szabad akarata, teljességgel tudatos és észszerű cselekvése, tiszta szándékai alakítanak. Marx is hozzátette: „Valamennyi holt nemzedék hagyománya lidércnyomásként nehezedik az élők agyára” (Marx 1962: 105). A társadalom, akárcsak a történelem – és megalvadt munkaként a tőke is – emberi termelőtevékenység és érintkezések terméke. Az emberek aktivitása társadalmi, gazdasági és politikai erőkké összegződve alakítja a történelmet és az osztályviszonyokat is. Mindközben ennek az ellenkezője is igaz: a történelem és az osztályviszonyok is formálják azokat az új nemzedékeket, amelyek cselekvőként lépnek fel a történelem színpadára és amelyek részben folytatni, részben elvetni, részben átértelmezni fogják örökül kapott hagyományaikat.

Mindazonáltal események is tagolják e történeti-társadalmi folyamatosságot. Egy-egy politikai döntés, nem várt történés, gazdasági sokk, nagyobb sztrájk, tömeges tiltakozás, tüntetéssorozat egyaránt fokozza-fokozhatja az osztálytudatot, kiélezheti az osztályfelesztültségeket, tudatosíthat olyan tartalmakat, amelyek mindaddig a tudatos szint alá voltak

lenyomva, az osztálytudattalanba voltak száműzve. Az események és fordulópontok így mégiscsak meghatározók. Az elmúlt években ilyenek voltak a „rabszolgatörvény”-ellenes tüntetések 2018 végén, a meglepetésszerű ellenzéki sikerek az önkormányzati választáson 2019 tavaszán, a koronavírus-járvány sokkja 2020 elején, a pandémia idején meghozott nagy hatású kormányzati intézkedések, Ukrajna Oroszország általi háborús megszállása és az elnyúló háború 2022 februárja óta, az újabb kétharmados kormányzati győzelem az országgyűlési választásokon 2022 tavaszán és a mindjobban kibontakozó válság 2022 végén. Ez utóbbit tulajdonképpen szétszálalni sem könnyű, hiszen egyszerre van szó az élelmiszerek, az energiahordozók (és ez által a rezsi), az alapanyagok és a munkaerő árának emelkedéséről, inflációról és stagnálással fenyegető gazdasági visszaesésről, vad árfolyamingadozásokról, és arról, ami mindennek háttérben meghúzódik: a klíma és az ökológiai rendszerek kríziséről, a gondoskodás, a lakhatás és a megélhetés egymással összefonódó válságairól.

Mindennek kibontakozását látva tettük fel a kérdést 2020 elején: vajon hogyan néz most ki a magyar társadalom osztályszerkezete? Mit tudnánk mondani róla most, az egymásra torló válságok közepette? E kérdés megválaszolására invitáltuk kollégáinkat – e gondolkodási folyamat egyik állomása és termése olvasható alább. Az előzőekben említett és a társadalom osztályviszonyait erőteljesen alakító külső-belső politikai és gazdasági folyamatok a hazai szociológiai osztálykutatások – talán nem túlzás ezt állítani – reneszánszát hozták el. A társadalmi struktúrát történetileg formált osztályviszonylatok rendszereként felfogó megközelítés köré szerveződnek szakmai műhelyek (úgy mint a Helyzet Műhely, a Politikatörténeti Intézet Társadalomelméleti Műhelye, a Társadalomelméleti Kollégium vagy a Kerényi Károly Szakkollégium), zajlanak jelenleg is kutatások (a blokk egyik tanulmányának szerzője, Huszár Ákos vezetésével a Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézetében), és ez a nézőpont köszön vissza több nemrég megjelent hazai szociológiai monográfiában is (lásd például Vastagh Zoltán 2017-ben megjelent *Társadalmi struktúra és állami redistribúció* vagy Éber Márk Áron 2020-ban publikált *A csepp. A félperifériás magyar társadalom osztályszerkezete* című kötetét). Ez a tanulmánygyűjtemény is ebbe a hullámba illeszkedik, és erőteljesen támaszkodik azokra az állításokra, valamint gondolja tovább azokat, amelyek az osztálykutatások elmúlt években való hazai újrafelfedezéséből születtek.

E tanulmányok nem nyújtanak teljes képet, ez pedig aligha szerzőink hibája. Az intézményesített tudástermelés jelen körülményei között nem állt módunkban kimerítően ábrázolni az osztályviszonyok és dinamikák teljességét. Az alábbi elemzések fontos részkérdéseket tárgyalnak, és noha nem képesek összefüggő és átfogó tablóval szolgálni, szükséges, ha nem is elégséges alkotóelemei annak. Itt és most ilyen válaszokkal és elemzésekkel tudunk szolgálni. Itt és most ezzel tudjuk segíteni önmagunk jobb megértését.

*

A blokk zárásaként egy recenziót közlünk, amelyet Éber Márk Áron még 2020-ban írt Szalai Júlia ugyanabban az évben megjelent *A nem polgárosuló középosztály. Az „államfüggetlenség” társadalmi konfliktusai a jelenkori Magyarországon* című kötetéről. Sem a kötet megjelenésekor, sem a blokk szerkesztésekor és a kéziratok véglegesítésekor nem sejtettük, hogy Szalai Júlia gazdag életművének utolsó monográfiája lesz ez a kötet. A recenzió

műfaji sajátossága, hogy a recenzens a kötet szerzője által feldobott gondolatlabdákra reagál: elhelyezi a könyvet az azt körbevevő tudományos diskurzusok által kifeszített térben, megvilágítja a kötetben szereplő állítások eredetiségét, és legfőképpen: vitába bocsátkozik a fő megállapításokkal, következtetésekkel, értelmezésekkel. Teszi mindezt abban a reményben, hogy a kötet más olvasói, valamint a szerző reagál a recenzens felvetéseire, válaszol a kritikákra, azaz elindul egy tudományos vita a kötetről, elindul egy *replikázás*. Az élet tragikusan írta felül ezt az elképzelésünket. Szalai Júlia 2022 novemberében történt halálával a szerző már bizonyosan nem tud a recenzióban felvetett észrevételekre és kritikákra reagálni. Az a gazdag, több évtizedes életmű ugyanakkor, amelyet hátrahagy a magyar és nemzetközi szociológia terepén, egyúttal válaszként is értelmezhető a felvetésekre.

*

E tanulmánygyűjtemény elkészültében nagyon sokan voltak a segítségünkre – nagyon köszönjük nekik, hálásak vagyunk munkájukért és támogatásukért. A szerzőkön és az egyes tanulmányok anonim lektorain kívül külön is köszönjük munkájukat a *Replika* folyóirat jelenlegi és leköszönő szerkesztőinek, főképpen Berger Vikornak, Fáber Ágostonnak, Hajdú Zitának, Havas Ádámnak és Wagner Sárának. A szerkesztés folyamatában hatalmas segítséget jelentett Nagy Dániel Gergely pragmatikus profizmus, amivel időről időre előrelendítette a szerkesztési folyamatot – nagyon köszönjük neki. A tanulmánygyűjtemény szakmai előkészítésében játszott szerepükért hálásak vagyunk Pogátsa Zoltánnak, Szikra Dorottyának és Vastagh Zoltánnak.

Hivatkozott irodalom

Marx, Karl (1962 [1852]): Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája. In Karl Marx és Friedrich Engels: *[Karl Marx és Friedrich Engels] Művei [MEM]*. 8. kötet: 1851–1853. Budapest: Kossuth, 101–181.

Éber Márk Áron

szociológus, ELTE Társadalomtudományi Kar, Helyzet Műhely (Budapest)

Gregor Anikó

szociológus, ELTE Társadalomtudományi Kar (Budapest)